

А. Гайнеманн-Грюдер, С. Савченко, Д. Дурнів

Насильницьке навернення і терор

Окупаційний режим Росії в Україні

Росія перетворює окуповані та анексовані нею українські території на невід'ємну частину власного політичного, військового, економічного та ідеологічного режиму. Для русифікації населення окупаційна влада вдається до радянських практик. Характер російського правління за часів Путіна відображається в окупаційній практиці. З одного боку, люди пристосовуються до окупаційного режиму. З іншого боку, деякі продовжують чинити опір. Це свідчить про те, що можливості для непокори все ще існують.

Війна Росії проти України часто з'являється в ЗМІ лише як імперське танго, яке президент США Дональд Трамп танцює з Путіним. Інші аспекти війни здебільшого залишаються поза увагою. Навіть раніше лише небагато спостерігачів детально аналізували практику російської окупаційної політики.¹ Мета Москви в Криму, а також у Донецькій, Луганській, Запорізькій та Херсонській областях — зробити ці території невід'ємними частинами свого політичного, військового, економічного та ідеологічного порядку шляхом насильницької русифікації.

Русифікація означає ліквідацію українського самоврядування, насадження російських державних структур, заміну проукраїнських кадрів, мілітаризацію публічного простору та перехід на російську мову як єдину офіційну. Вона включає підконтрольні Кремлю ЗМІ, обов'язкове впровадження російської навчальної програми в школах, перейменування міст і вулиць, цілеспрямоване заселення росіян, а також переслідування й вигнання проукраїнськи налаштованих громадян.

Андреас Гайнеманн-Грюдер (1957), apl. професор, старший науковий співробітник Інституту глобальної публічної політики в Берліні та CASSIS Боннського університету
Сергій Савченко (1955), генерал-майор ЗСУ у відставці, керівник Аналітичного центру дослідження і протидії гібридним загрозам у Києві
Дмитро Дурнів (1968), нейрохірург і журналіст, з 2014 року висвітлює практики російської окупації з Донбасу.

Дослідження для цієї статті стало можливим частково в рамках проекту *"Консолідація де-факто режимів"*, що фінансується Фондом Фольксваген, а також за фінансової підтримки Фонду Конрада Аденауера (Україна) та Фонду Фрідріха Еберта (Україна). Тут зібрані результати незалежних проєктів.

¹Микола Петров: Росія на окупованих територіях України. Політика, стратегії та їх реалізація, SWP Comment 2024/C 38, 5.9.2024. - Марина Веннер: Окупаційна стратегія Росії - найбільша довгострокова загроза стабільності України. Інститут Близького Сходу, 23.3.2023. - Микола Гоманюк: В окупації. Хроніка з Херсона, в: OSTEUROPA, 1-3/2023, с. 69-96. - Тетяна Журженко: Терор, колаборація та опір. Правління Росії на нещодавно окупованих територіях України, в: ОЕ, 6-8/2022, с. 179-200.

Людей на окупованих територіях мають перетворити на підлеглих громадян Росії. Інкorporація окупованих територій є найбільшим інфраструктурним проектом Росії.²

Русифікація спирається на радянські практики після анексії країн Балтії в 1940 році та після їх повторного захоплення в 1944-му: масова депортація місцевого населення, встановлення маріонеткових урядів та одночасне переселення росіян.³ Росія зобов'язана відповідно до міжнародного права війни та гуманітарного права захищати цивільне населення та некомбатантів, гарантувати права власності та не здійснювати насильницьке переміщення людей.⁴ Насправді Росія щодня порушує ці зобов'язання.

21 лютого 2022 року, за три дні до початку війни, Державна дума РФ ухвалила закон про визнання самопроголошених Донецької та Луганської «народних республік» незалежними державами — це стало приводом для анексії. Так Росія остаточно відмовилася від позиції спостерігача у нібито «внутрішній війні» в Україні.

30 вересня 2022 року Росія оголосила про анексію чотирьох українських областей — Донецької, Херсонської, Луганської та Запорізької — хоча на той момент вона не контролювала ці регіони ні військово, ні тим більше політично. Після трьох років війни повністю окупованою залишається лише Луганська область, тоді як наприкінці літа 2024 року Росія контролювала близько 58% Херсонської області, 72% Запорізької та 61% Донецької.⁵ Спочатку Росія не планувала довготривалої окупації з власними військовими та цивільними структурами, а прагнула повторити анексію Криму за допомогою місцевих колаборантів. Провал цієї стратегії і пояснює початковий хаос.⁶

У грудні 2022 року Міжнародна організація з міграції нарахувала близько 2,9 мільйона осіб, які залишили окуповані території після початку повномасштабного вторгнення. За оцінками Миколи Петрова, загальна кількість населення на підконтрольних Росії територіях становить близько 3,47 мільйона. Окрім поранених і загинув, жертвами російської війни й окупаційної політики стали як ті, хто був змушений тікати, так і ті українці, що залишилися під окупацією.

Інкorporація означає руйнування існуючої соціальної структури. Вона передбачає більше, ніж просто поглинання: Росія одночасно експортує й імпортує форми правління з окупованих територій, аналогічно до колишньої «чеченізації» країни.⁷ Так само війна й окупація формують і саму Росію. Російський режим кристалізується в умовах окупації, саме там він набуває своєї форми, способу дії та впізнаваності.

²Петров, Росія на окупованих територіях (виноска 1).

³Ромуальд Й. Місюнас, Rein Таагерга: Балтійські держави. Роки залежності, 1940-1990, Окленд, Каліфорнія, 1993.

⁴Джефф А. Боварник, Брайан Дж. Посібник з права війни. Шарлотсвілл, Вірджинія, 2010.

⁵Петров, Росія на окупованих територіях (виноска 1).

⁶Гоманюк, В умовах окупації (виноска 1), с. 95 і далі.

⁷Роберт Брюс Вейр, Чеченізація: Іронія та хитросплетіння, в: The Brown Journal of World Affairs, 2/2009, с. 157-169.

Дослідження цих практик дозволяє зрозуміти суть російської політики. Практика демонструє наміри в дії.

На окупованих територіях збір даних ґрунтується на особистих контактах, індивідуальному спілкуванні через Signal або Telegram; співрозмовники дедалі більше побоюються говорити відкрито телефоном, через Skype або Zoom. Надійної статистики немає. Дослідження збирає фрагменти, щоб скласти з них більш-менш достовірну мозаїку. Висновки частково базуються на анекдотичних свідченнях. Тріангуляція майже неможлива, але альтернативою є повна відмова від вивчення практик окупації. В умовах автократичного режиму дані можна збирати лише «партизанськими методами», коли безпека інформаторів є вищим пріоритетом, ніж академічні стандарти прозорості.

Для цього дослідження інтерв'ю проводилися протягом 2024 року за допомогою Telegram, Signal, WhatsApp, Zoom або Skype з людьми, які наразі проживають на підконтрольних Росії територіях та/або чинять там спротив окупації. Переважно це професіонали в галузі охорони здоров'я, освіти, бізнесу, правозахисники або ті, хто тимчасово перебував під окупацією, а згодом був звільнений чи втік. Крім того, звіт базується на даних із відкритих джерел (OSINT), повідомленнях у (соціальних) медіа та вторинній літературі. Систематичний збір розвідданих ускладнює відсутність фізичного доступу до окупованих територій – це результат інформаційної політики, яка є складовою частиною воєнних зусиль Росії.

Попри юридичну належність Донецької та Луганської «народних республік», а також Криму до України, подальший аналіз обмежується нещодавно окупованими частинами Запорізької та Херсонської областей.

Хто такі окупанти?

Спочатку російські окупанти розраховували на блискавичне захоплення всієї території України, включно з Києвом. Кремль заздалегідь підготував своєрідних гауляйтерів із числа регіональних колаборантів та етнічних росіян. Згідно з російським планом, території мали бути захоплені без значного опору. Передбачалося, що весь склад обласних адміністрацій перейде на бік Росії, а нові призначення торкнуться лише керівного складу. Але через опір українців Кремлю довелося створювати власні окупаційні органи.

Гілки влади на окупованих територіях формувалися за єдиним планом, однаковими методами й тими самими людськими ресурсами. У Росії за це відповідали заступник голови Адміністрації президента Сергій Кірієнко та заступник голови уряду. Прем'єр-міністрові Марату Хуснулліну доручили інтеграцію окупованих територій у російську систему управління. Інші обов'язки були покладені на міністра будівництва Ірека Файзулліна та ще одного заступника прем'єра – Дмитра Чернишенка, відповідального за цифрову економіку, науку та освіту.⁸

⁸Петров, Росія на окупованих територіях (виноска 1).

Кириєнко здійснює нагляд за виборами на окупованих територіях, співпрацю з політичними партіями, громадськими організаціями та молодіжною політикою. Він підпорядковується Управлінню внутрішньої політики та Управлінню громадських проєктів Кремля. Саме він організовував псевдореферендуми та «вибори» на окупованих територіях у вересні 2022 року.⁹ Контроль та управління окупаційною владою в регіонах здійснюють співробітники кремлівської адміністрації, які номінально обіймають посади в регіональних або місцевих парламентах. Таким чином, Кремль створив вертикаль влади, подібну до тієї, що діє в інших регіонах Російської Федерації.

У травні 2022 року Сергій Кириєнко заявив, що російські регіони візьмуть шефство над територіями так званих Донецької та Луганської народних республік.¹⁰ Годом це «шефство» було поширене і на окуповані частини Запорізької та Херсонської областей. Воно включає фінансування будівельних і відновлювальних робіт, надання матеріалів, обладнання та кваліфікованої робочої сили, а також фінансові внески на потреби «національної оборони» та відрядження управлінського персоналу середньої й нижчої ланки.

Адміністратори (куратори) з російських регіонів регулярно призначаються до конкретного окупованого регіону. Наприклад, Краснодарський край відповідає за окуповану частину Запорізької області. Головне управління МВС Краснодарського краю взяло шефство над частинами Запорізької та Херсонської областей. Кремль перекладає частину економічного тягаря окупації на російські регіони. Як зазначає Микола Петров, «десятки тисяч громадян майже з усіх регіонів Росії, а також гастарбайтери, беруть безпосередню участь у відновленні та будівництві об'єктів транспортної та комунальної інфраструктури, житловому будівництві та спорудженні підприємств».¹¹

Кадри для окупації Росія відібрала ще до повномасштабного вторгнення в Україну й підготувала їх належним чином. Однак із початку березня до кінця квітня 2022 року формування виконавчої влади перебувало в стані організаційного хаосу. Місцеві українські адміністрації або були евакуйовані з захоплених територій, або могли виконувати свої обов'язки лише частково через блокування доріг і шляхів сполучення російськими військами.

Починаючи з травня 2022 року, на окупованих територіях Херсонської, Запорізької, Харківської та Миколаївської областей діяли змішані «військово-цивільні адміністрації», які поєднували репресивні та адміністративні функції. Станом на листопад 2022 року українські обласні адміністрації були ліквідовані, тоді як районні, міські та селищні адміністрації, по суті, збережені. Адміністративні структури та виконавча влада на регіональному рівні були підпорядковані російським стандартам.

⁹Окуповані регіони України голосують за приєднання до Росії на поетапних референдумах. Npr.org, 27.9.2022.

<www.npr.org/2022/09/27/1125322026/russia-ukraine-referendums>.

¹⁰Про це та інше див.: Петров, Росія на окупованих територіях (виноска 1).

¹¹Там само.

Персонал

Оскільки план блискавичної перемоги над Україною провалився, Кремль був змушений залучати колаборантів для формування органів виконавчої влади нижчого рівня, не всі з яких мали досвід державного управління. Це призвело до адміністративного хаосу на окупованих територіях і фактичного розвалу державної служби. Тимчасово було припинено постачання продуктів харчування та медикаментів.

Російські окупанти використовували кадри, підготовлені за «загальноросійською програмою відбору та підготовки управлінських кадрів», ініційованою Кірієнком. Переможці цього конкурсу «Лідери Росії», а також випускники курсів підвищення кваліфікації з державного управління при Російській академії народного господарства отримали ключові посади у виконавчих та представницьких органах окупаційної влади. Ці особи були відібрані Адміністрацією президента РФ і отримали конкретні інструкції щодо контролю над окупаційними структурами.

Ще до повномасштабного вторгнення Росії такі провідні колаборанти, як Володимир Сальдо (Херсонська область) та Євген Балицький (Запорізька область), були підготовлені кремлівською адміністрацією до ролі керівників окупованих регіонів і перебували в постійному контакті зі своїми російськими кураторами.⁽¹²⁾ Швидке створення окупаційних органів влади, проведення сфальсифікованих «референдумів» і «виборів», ухвалення законів свідчать про те, що Кремль поспішав з інтеграцією захоплених територій.

Структура виконавчої влади на окупованих територіях була подібною. Лише кілька українських політиків продовжили кар'єру в окупаційних адміністраціях. Місцеві кадри здебільшого підбиралися лише для створення ілюзії, ніби прагнення до відокремлення від України має «народне» походження. Частина колаборантів мала кримінальне минуле, тоді як фактичне управління та фінансові рішення залишалися в руках кураторів із Москви.

На окупованих територіях російські чиновники розглядали роботу як трамплін для кар'єрного зростання. Один із прикладів — прем'єр-міністр «ДНР» Віталій Хоценко: у віці 36 років його призначили головою «ДНР» у червні 2022 року, хоча він не мав жодного стосунку до Донбасу. Уже в березні 2023 року він очолив Омську область у Російській Федерації.

Українські чиновники середньої ланки – фахівці у сферах транспорту, освіти, медицини та місцевого самоврядування – зазвичай залишалися на своїх посадах. Із русифікованих офіцерів «ЛНР/ДНР» формувався кадровий резерв для роботи в поліції, податковій, службі держбезпеки (МДБ) та міністерствах у новоокупованих Запорізькій і Херсонській областях.

Російське керівництво доручило навчальним закладам на «старих» окупованих територіях (ДНР і ЛНР) готувати кадри для поліції та МДБ на новозахоплених землях.

¹²https://en.wikipedia.org/wiki/Vladimir_Saldo, - https://en.wikipedia.org/wiki/Євген_Балицький.

В усіх університетах «ЛНР/ДНР» було скасовано вступні іспити – зараховували всіх із атестатом про повну середню освіту та навіть виплачували стипендії, щоб заповнити кадровий дефіцит. В академії МВС «ДНР», військовому ліцеї та піхотному училищі пропонували харчування, форму й стипендії, це стало суттєвим стимулом для потенційних колаборантів.

Херсон було захоплено російськими військами у період з 1 по 3 березня 2022 року. У перші два тижні в регіоні панував безлад. Колаборанти, на яких розраховували російські війська, здебільшого були проросійськими активістами або місцевими політиками, які прагнули зберегти або посилити свій вплив. Найвідомішим серед них став Володимир Сальдо, якого 26 квітня 2022 року російські військові офіційно призначили головою «військово-цивільної адміністрації» Херсона.

16 березня 2022 року був створений «Комітет порятунку Херсонщини». До його складу увійшли Кирило Стремоусов (колишній голова Херсонської обласної організації Соціалістичної партії України), який у 2021 році приєднався до проросійської партії «Держава»; Ігор Семенчев і Сергій Черевко, які балотувалися до Верховної Ради у 2019 році; Тетяна Кузьмич – член націоналістичного об'єднання «Русич»; Дмитро Савлукенко – засновник організації «Новая Русь»; Георгій Каленов – активіст антимайдану у 2013–2014 роках.¹³

Ці колаборанти публічно висловлювали проросійські погляди та, ймовірно, були завербовані російськими спецслужбами до 2014 року.

Якщо проаналізувати склад Херсонської обласної думи та Законодавчих зборів Запорізької області, депутатів можна класифікувати за категоріями, визначаючи мотиви їхньої співпраці. До представницьких органів входили як росіяни, так і місцеві колаборанти. У Херсоні співвідношення росіян до колаборантів становило 35% до 65%, у Запоріжжі – 27% до 73%. Росія спиралася переважно на колаборантів, але присутність російських чиновників (до третини) ставила під сумнів риторику про «національне самовизначення».

Серед обласних депутатів-колаборантів можна виокремити кілька категорій.

1. Представники проросійських партій – Комуністичної партії України, Партії регіонів, «Наш край», блоку Володимира Сала.
2. Особи, які вже мали проблеми із законом в Україні й працювали в держуправлінні чи бізнесі – їхнім мотивом була спроба уникнути кримінальної відповідальності.
3. Ті, хто публічно висловлював проросійські погляди й був пов'язаний із відповідними НУО.
4. «Перевірені колаборанти» – ті, хто вже працював у бізнесі або держструктурах окупованого Криму після 2014 року.

(13) "Komitet spasinnja" z kolaborantiv Sal'do, Stremousova ta Semenčeva. Vgoru.org, 16.3.2022.

Значну частину депутатського корпусу становили колишні нардепи, більшість яких уже до вторгнення мали проросійські позиції. Інша категорія – держслужбовці, які погодились на співпрацю після вторгнення. Ще одна – науковці, які сподівалися на кар’єрний ріст. У більшості випадків мотивацією були особисті кар’єрні амбіції та спільність світогляду з окупантами, а також прагнення зберегти бізнес або соціальний статус.

Репресивні органи

Органи безпеки для окупації Херсонської та Запорізької областей створювалися у три етапи в період з лютого 2022 по січень 2023 року. Перед початком військового вторгнення 24 лютого 2022 року Федеральна служба безпеки (ФСБ) через своїх агентів, інфільтрованих в українські органи влади та управління, провела підготовчу операцію з ідентифікації двох категорій осіб: потенційних колаборантів і противників окупації. Основна увага приділялася громадським і політичним діячам, журналістам, колишнім учасникам антитерористичної операції (АТО) та співробітникам українських силових структур, яких російські окупанти прагнули ізолювати або ліквідувати. Керівництво Росії мало списки українських політиків та інших публічних осіб, яких мали арештувати або вбити після вторгнення.¹⁴

План Кремля не передбачав створення окремих каральних підрозділів. Основними завданнями офіцерів ФСБ, які входили до складу так званих тимчасових оперативних груп і заходили разом з російськими військами, було забезпечення безпеки власних військ та допити українських військовополонених. Усі заходи з придушення опору мали здійснювати новостворені місцеві служби безпеки – правонаступники СБУ в регіонах – під наглядом представників ФСБ з Росії.

Провал стратегії захоплення Києва та масовий опір цивільного населення змусили ФСБ змінити підхід: її співробітники почали безпосередньо здійснювати нагляд. З середини березня 2022 року ФСБ оцінювала ситуацію як хаотичну та придушувала масові протести.¹⁵

¹⁴Rossija sostavila spiski tech, kogo nužno arestovat' ili ubit' v Ukraine pri vtorženii - SMI. Правда, 19.2.2022.

¹⁵Na Chersonščyni rosijany zatrymali ponad 400 ukrajinciv čerez protesty. Zachid.net, 9.3.2022. - Chersonci znovu vyjšly na skciju protestu - rosijany vidkryly vohon'. Укрінформ, 24.3.2025. - U Chersoni vstanovyly okupativ, jaki braly učast' u sylovych rozgonach učasnykiv myrnych protestiv. Intent.press, 20.9.2023. - Chvylja akvij protestu proty okupaciji prokotylasja Chersonščynoju, Golos.com.ua, 6.3.2022. - "By tut ne nužny": u Chersoni ne vščuchajut' protesty proty okupaciji (video). Glavkom.ua, 14.3.2022. - Kherson znovu nyjšov na bagatotysjačnyj myrnyj protest proty rosijs'kych okupativ. Youtube, <www.youtube.com/watch?v=DAyCN9jadyo>. - Chersoncy znovu vyjšly na akciju protestu - rosijany vidkryly vohon'. Укрінформ, 24.3.2025.

У 2022 році Кремль вирішив створити на окупованих територіях «служби державної безпеки» для систематизації репресивної діяльності. Формально ці структури комплектувалися колаборантами, однак фактично повністю підпорядковувалися ФСБ РФ. Після анексії територій у жовтні 2022 року Росія почала розбудовувати повноцінні підрозділи ФСБ, які системно займалися виявленням і підкоренням проукраїнського населення. Їхній репертуар включав позасудові репресії, тортури, моральний і фізичний тиск, відмову в їжі, воді й медичній допомозі.

Основним завданням тимчасових оперативних груп було забезпечення безпеки окупаційних військ і влади до встановлення лояльного до Москви уряду в Києві. До інших завдань належали контррозвідка, фільтрація населення, перевірка військовополонених, боротьба з осередками опору.

Оскільки план держперевороту в Києві провалився, а російські війська зіткнулися з хвилею протестів у Херсоні, Генічеську, Новій Каховці та Каланчаку, співробітники ФСБ були змушені переорієнтуватися на придушення масових акцій. Тільки за перші десять днів березня 2022 року було заарештовано близько 400 демонстрантів.¹⁶ Проте це не зупинило протестувальників — уже наступного тижня вони знову вийшли на вулиці у такій самій кількості. Протест замість покори, хаос замість порядку — до цього ФСБ виявилася не готовою.¹⁷ Згодом кількість протестувальників зменшилася через масові арешти та викрадення організаторів.

На другому етапі окупації була створена окрема служба безпеки: у квітні–травні 2022 року, за даними української прокуратури, Росія сформувала так звану «Службу державної безпеки Херсонської області». До її структури входили: керівництво служби, управління «М», управління контррозвідки, захисту конституційного ладу та боротьби з тероризмом, оперативних розслідувань, інформаційної безпеки, економічної безпеки, слідче управління, спецпідрозділ «Альфа», управління внутрішньої безпеки, технічного забезпечення, а також економіки у структурі департаменту фінансів та оборони. Приблизно 70 осіб брали участь у створенні цієї служби.¹⁸ Частина керівних посад була передана колишнім співробітникам СБУ, які зрадили Україну в 2014–2022 роках.¹⁹

Ці працівники УСБУ Херсонської області брали участь у обшуках та арештах громадян України — проукраїнських активістів, супротивників окупації, військовослужбовців і цивільних, яких підозрювали в належності до диверсійно-розвідувальних груп.

¹⁶Na Chersonščyni rosijany zatrymaly ponad 400 ukrajinciv čerez protesty. Zachid.net, 9.3.2022.

¹⁷Christina Martynko: Žiteli Chersona protestujut pod obstrelami rosijskich okkupantov: My ne boimsja! Херсон - це Україна! Korotko pro, 5.3.2022.

¹⁸Основним місцем його розташування була будівля Херсонського господарського суду, Театральна, 18.

¹⁹V Hersonskoy oblasti "načal'nykom FSB" moguť naznačyt' ěks-glavu SBU vremen Janukovyča Jakymenko. 24tv.ua, 21.6.2022.

Репресії проводилися без судових рішень, супроводжувалися катуваннями, примусовими зізнаннями, фальшивими свідченнями про членів родини, нібито пов'язаних із ЗСУ.²⁰ Ідентифіковані працівники УСБУ спільно з іншими особами брали участь у викраденнях, завдавали тілесних ушкоджень, застосовували електрошок, позбавляли їжі й води, відмовляли в медичній допомозі.²¹

Українські правоохоронні органи ідентифікували кількох офіцерів ФСБ, відповідальних за незаконні арешти, фізичне насильство, інсценовані розстріли, грабежі та примус до співпраці, зокрема Юрія Беляцького (*6.4.1980) і Сергія Сініцина (*14.10.1975).²² Останній координував каральні акції проти українських громадян, шпигунські операції та підбивку діяльність у регіоні. Він також сприяв запровадженню рублевої зони на окупованих територіях та впровадженню російської податкової системи.

Завершальний етап русифікації органів безпеки розпочався у січні 2023 року і включав створення повноцінного Управління ФСБ РФ у Херсонській області.

За вказівкою Москви на всіх окупованих територіях створювалися правоохоронні органи. Насильство проти українських громадян практикувалося ще до офіційного оформлення цих структур.

Етапи розбудови силових відомств у Запорізькій області були схожі на херсонські. Службу державної безпеки Запорізької області офіційно створили лише наприкінці червня 2022 року. Як і в Херсоні, її очолив колишній високопосадовець СБУ Сергій Ганжа. Ключові посади в ній переважно обіймали вихідці з ФСБ..

Поліція

Розбудова російської поліції на окупованих територіях відбувалася у три етапи. Перший тривав з лютого по березень 2022 року. Громадська безпека спочатку була покладена переважно на Національну гвардію Росії, завданням якої було силове придушення українських протестів. Друга фаза тривала з квітня по грудень 2022 року.²³ уло створено орган поліції, який діяв формально незалежно від загальноросійських структур. Завершальний етап розпочався у січні 2023 року зі створенням повноцінного регіонального агентства безпеки відповідно до

²⁰Povidomlennja pro pidozru ta povistky pro vyklyk Sal'do V.V., Bjelosedova O.M., Lamtyugova S.V., Marčuka A.O., Noskova K.Ju. (ukrayins'koju i rosij's'koju), Prosyanka B.O., Супруненко О.Л. на 11.10.2023, 12.10.2023, 13.10.2023, <www.gp.gov.ua/ua/posts/povidomlennja-pro-pidozru-ta-povistki-pro-viklik-saldo-vv-bjelosedova-om-lamtyugova-sv-marcuka-ao-noskova-kyu-prosyanka-vosuprunenka-ol-na-11102023-12102023-13102023-ukrayinskoyu-i-rosijs'koju>.

²¹Там само.

²²Служба безпеки України: Povidomlennja pro zminu raniše povidomlenoji pidozry ta povidomlennja pro novu pidozru, 5.5.2023, <www.gp.gov.ua/storage/files/9/05052023/укр/підозри/Підозра%20Ліпандін%20В.В.%20-%20керівник%20ОЗ.pdf>.

²³Про Національну гвардію загалом: Маргарета Кляйн: Нова національна гвардія Росії. Зміцнення вертикалі влади путінського режиму, в: OSTEUPA, 5/2016, с. 19-32.

відповідно до організаційної та кадрової структури Міністерства внутрішніх справ Російської Федерації (МВС).

На відміну від більш-менш рівномірного створення підрозділів ФСБ у Херсонській та Запорізькій областях, формування поліцейських підрозділів МВС у цих регіонах було схожим за формою, але різнилося за змістом. До кінця 2023 року на новоокупованих територіях діяла система «поліцейського дуумвірату»: окрім офіційного Головного управління МВС РФ, існували також так звані «тимчасові управління» МВС. За даними МВС України, станом на жовтень 2023 року близько 400 колишніх українських поліцейських працювали у правоохоронних органах РФ на окупованих територіях, ще 400 перебували під слідством за підозрою у співпраці з окупантами.²⁴

За словами засудженого колаборанта, який працював у головному управлінні МВС у Херсонській області з липня по вересень 2022 року, з 6 500 офіційно затверджених посад було фактично заповнено лише близько 1 000. Особовий склад поліції складався переважно з колишніх співробітників МВС України, російських поліцейських та нещодавно завербованих місцевих жителів.²⁶

Серед злочинів, скоєних окупаційною поліцією, були: викрадення громадян України, вивезення до катівень, участь у тортурах, незаконні обшуки житла, мародерство, привласнення зброї, пограбування підприємств, реквізиція майна для «службових потреб», контроль за виборчими комісіями та організація фальсифікованих референдумів.²⁷

Спочатку підрозділи Національної гвардії Російської Федерації (Росгвардії) увійшли в Україну як авангард разом із військами. З початку березня 2022 року Нацгвардія під командуванням генерал-майора М. Калупіна (командир 50-ї стрілецької дивізії), генерал-майора М. Пешакова (тактична група в Грозному) та полковника А. Науменка (заступник командувача Росгвардії та начальник управління по Ростовській області) займалася придушенням місцевих протестів.²⁸ Вони безпосередньо брали участь у викраденнях, затриманнях, застосуванні сили та тортур.

²⁴Policejs'kych, jaki zalyšylysja v okupaciji ta perejšly na bik voroga, menše niž piv vidsotka, vsim jim povidomleno pro pidozru - golova Napolicii. Інтерфакс. 10.10.2023.

²⁵Kollaboracija v okkupirovannom Chersone: "Kak porjadočnaja doč', ja pošla narušat' zakon". Justiceinfo.net, 20.6.2023.

²⁶Валентина Романенко: Прокуратура викрила екс-розвідника, вивчаючи російський слід у злочинах проти протестувальників на Майдані. Українська правда.com.ua, 13.10.2023.

²⁷Čelovek-pauk. Kto i kak sozdaval set' pytočnych v okkupirovannoј Chersonskoj oblasti. Liga.net, <<https://projects.liga.net/torture-chambers-r/>>.

²⁸СБУ повідомила про підозру двом генералам РФ, які командували розгортанням мирних протестів під час окупації Херсона. SSU.gov.ua, 20.7.2023, <<https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-povidomyla-pro-pidozru-dvom-heneralam-rf-yaki-komanduvaly-prydushenniam-myrnykh-protestiv-pid-chas-okupatsii-khersona>>.

Науменко почав свою діяльність 9 березня 2022 року із захоплення в'язниці та арештів проукраїнських активістів. З березня по жовтень 2022 року підлеглі Науменка причетні до насильницького затримання щонайменше 145 українських громадян. Надалі Росгвардія також надавала підтримку ФСБ і МВС Росії.

До функцій Росгвардії входило не лише придушення протестів, але й охорона стратегічних об'єктів, зокрема АЕС. У перші дні війни 22-га та 102-га бригади оперативного призначення (з Волгоградської області та Дагестану відповідно), а також два полки з Нижегородської і Красноярської областей захопили Запорізьку АЕС (Енергодар) і розігнали місцеві протести. Гауптман К. Юдін з 376-го оперативного батальйону Росгвардії (Дагестан) командував насильницьким розгоном мирного мітингу у березні 2022 року та наказав застосувати силу проти мешканців Енергодара.²⁹

У цілому за Росгвардією у Запорізькій області була закріплена «зона відповідальності», що охоплювала простір від Енергодара до Каховки на Херсонщині (близько 150 км).³⁰ Місцеві жителі повідомляли про участь чеченських підрозділів Росгвардії — полку «Ахмат» імені Ахмата Кадірова, ОМОН «Ахмат-1» та південного батальйону з Грозного — у фільтраційних операціях. У Бердянському районі, під керівництвом командира батальйону А. Ельдарова, чеченські бійці шукали українських патріотів, утримували їх у нелюдських умовах, кували, імітували розстріли та застосовували електрошок. Їхньою метою було примусити місцевих жителів до співпраці та вибити з них інформацію про проукраїнських активістів.

Два куратори з РФ — Сергій Сініцин (ФСБ) та Олександр Топтигін (МВС) — відповідали за створення регіональної окупаційної поліції. Так зване «Головне управління МВС у Херсонській області» було сформоване ними за участі трьох (колишніх) громадян України: В. Ліпандіна, В. Бобришева та Н. Савіної — не пізніше 29 квітня 2022 року.

Колаборант Віктор Ліпандін до лютого 2014 року очолював один із відділів МВС у Черкаській області. Під час Майдану він відповідав за придушення протестів, після чого був звільнений 24 лютого 2014 року, переїхав до Криму, прийняв російське громадянство і заснував приватну охоронну компанію «Дракар» у Євпаторії. Ордер на його арешт в Україні було видано 24 червня 2014 року, а міжнародний — 12 листопада того ж року. 1 травня 2022 року Ліпандін був офіційно визнаний колаборантом.³¹

²⁹Vstanovení imena rosijan, jaki čynjat' vijs'kovi zločyny v okupovanomu misti Zaporyz'koji oblasti. Zprz.city, 9.7.2022.

⁽³⁰⁾"Kadyrivci" na okupovanomu pıvdni Ukrajinı: vykradennja, šantaž, vbybstva. Україна Кримінальна, 19.12.2022.

³¹Досє Ліпандін Володимир Віталійович. Most.ks.ua, <<https://file.most.ks.ua/d/lipandin-volodymyr-vitaliyovych/>>.

Подальші призначення до «Головного управління» свідчать, що метою Кремля було якнайшвидше укомплектувати керівництво поліції лояльними до Москви особами. Деякі начальники поліції, призначені з Москви, передавали керівні посади своїм особистим знайомим.

Формальне завершення побудови поліцейської структури відбулося 11 січня 2023 року із реєстрацією Головного управління МВС РФ у Херсонській області. Ліпандін очолив його, а чотири його заступники були кадровими росіянами.

Створення окупаційної поліції в Запорізькій області відбувалося за аналогічною схемою. Остаточне встановлення російського контролю над місцевою поліцією почалося в січні 2023 року, коли обласне управління було інтегроване в єдину організаційно-штатну структуру МВС Росії. Обидва управління – в Херсонській та Запорізькій областях – були офіційно зареєстровані в РФ 11 січня 2023 року.

Форми утисків

Російська влада використовує на окупованих територіях методи «батога і пряника» для закріплення свого контролю. Невелика група колаборантів отримує «пряник». Однак більшість населення відчувала і продовжує відчувати масштабний тиск з боку російських окупантів.

Основними завданнями репресивного режиму є придушення українського опору, недопущення активності проукраїнськи налаштованих громадян та виявлення тієї частини населення, яка, хоча й не бере активної участі в спротиві, не визнає окупаційну владу. Окремим завданням є нейтралізація діяльності українських спецслужб. Окупанти не були і не можуть бути здатні вистежити всіх «ворогів Путіна», навіть попри наявність попередньо складених списків лояльних українців і даних, отриманих у процесі так званої «фільтрації».

Незліченна кількість людей зазнала так званих «превентивних каральних заходів». До таких заходів, які застосовують російські силовики, належать: «зачистки» населених пунктів, обшуки, обмеження пересування, фільтрація, масові арешти, тортури, розстріли, депортації до Росії, вислання з подальшою конфіскацією майна.

Тривала індоктринація силовиків у Росії виховала в них глибоку ненависть до всього українського – навіть до людей, не пов'язаних із рухом опору.

Фільтрація

Фільтраційні табори – це центри, де окупаційні війська реєструють, допитують і утримують українських громадян.³² Спочатку фільтраційні табори переважно використовувалися для переміщення значної частини населення на нещодавно окуповані території.

³²Росії: "Фільтрація" українських цивільних осіб - "шокує порушення" прав людей, змушених тікати від війни, вересень 2022 року.

Згодом, після початку діяльності постійної окупаційної адміністрації, їхній фокус змістився на боротьбу з рухом опору.

Основною метою фільтрації є виявлення опонентів — активістів, військовослужбовців, колишніх учасників АТО, осіб із чітко вираженою проукраїнською позицією. Фільтрація також використовується для збору персональних даних, формування баз даних для подальшої «паспортизації» (видачі російських паспортів) і виявлення тих, хто ухиляється від цієї реєстрації, а також для запобігання проукраїнському шпигунству.

Особи, які відмовляються прийняти російський паспорт, стикаються з обмеженнями свободи пересування, доступу до охорони здоров'я й освіти. Українці без російського паспорта класифікуються як іноземці. На початку березня 2025 року міністр внутрішніх справ РФ Володимир Колокольцев заявив, що на окупованих територіях було видано 3,5 мільйона паспортів.³³

Фільтрація є обов'язковою для всього населення: ніхто не може пересуватися окупованими територіями без її проходження. Кожен, хто пройшов фільтрацію, отримує відповідний штамп окупаційної адміністрації в паспорті. Особи, які не пройшли фільтрацію у встановлений термін і були виявлені під час пересування, підлягають негайному арешту і доправляються до фільтраційного табору або ізолятора ФСБ, поліції чи Національної гвардії.

Ті, хто не пройшов фільтрацію у перші тижні війни і виїхав з окупованих територій через Росію або країни ЄС, проходять її на кордоні з Балтійськими країнами або між Росією та Фінляндією. Російська військова адміністрація створила широку мережу блокпостів, місць арештів і фільтраційних таборів.

Блокпости встановлювалися кожні 500–1000 метрів на головних дорогах, що також давало змогу окупантам вимагати хабарі. До літа 2022 року на окупованих територіях діяло 20 фільтраційних таборів. Наприкінці 2022 року, за словами Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Дмитра Лубінця, такі табори були створені у всіх містах.³⁴

Фільтрація проводилася за методикою ФСБ: чоловіків і жінок розділяли, дітей залишали з жінками, у всіх знімали відбитки пальців. Затриманих змушували роздягатися догола для пошуку зброї, документів, проукраїнських татувань або слідів використання зброї. Оглядали автомобілі й особисті речі. Якщо затримували батьків, дітей розлучали з ними. Перевіряли мобільні телефони на наявність української символіки, антиросійських повідомлень або контактів із ЗСУ.^{35 36}

³³Росія завершує видачу паспортів в окупованих регіонах України, заявив Путін. Moscow Times, 5.3.2025.

⁽³⁴⁾ "Je oznaky henocydu". Fil'tracija na okupovanyh terytorijach posyljuet'sja? Радіо Свобода, 28.2.2025.

³⁵Операція "Фільтрація". Čerez ščo prochodjat' ukrajinci, jaki opynylysja pid rosij's'koju okupacijeu. Mipl.org.ua, 23.5.2022.

³⁶V okupovanyh Oleškach rosijany zdijsnjujut' fil'tracijni zachody. Kherson.rayon.in.ua, 22.12.2023.

Затриманих змушували заповнювати анкети або проходити допити, під час яких їм ставили провокаційні запитання й чинили психологічний тиск. Слідчих цікавила інформація про розташування ЗСУ, ставлення до Путіна, Росії, так званої «спецоперації». Свідки повідомляли про побиття під час допитів. Іноді приводом для арешту могла стати нижня білизна з камуфляжним малюнком. До 2023 року фільтрацію пройшли, за оцінками, 1,6 мільйона осіб.

Фільтраційні табори можуть вміщувати велику кількість людей. Відомі табори розраховані на 400–600 осіб. Мешканці окупованих територій називають такі табори концтаборами. Як правило, ті, хто не пройшов перевірку, залишаються ув'язненими: їх або утримують у підземеллях чи в'язницях окупаційної влади, або страчують.

Українська поліція ідентифікувала агента ФСБ – сина колишнього голови Служби безпеки президента Віктора Януковича – як керівника фільтраційного табору в Запорізькій області. Він відповідав за незаконні арешти українців, обшуки їхнього майна, жорстокі допити, насильство та імітацію страт.³⁷

Хоча окуповані території формально анексовані та включені до складу Російської Федерації, кордон між ними та Росією фактично зберігається. У Таганрозі функціонує фільтраційний табір, куди потрапляють усі особи, яких ФСБ «відсіює» під час перевірок на прикордонних пунктах. Затриманих розміщують у бараках зі суворим режимом, де вони чекають на допити та перевірку на детекторі брехні, сподіваючись, що їх зрештою відпустять.

Окупаційні сили регулярно здійснюють зачистки населених пунктів, рейди на села та перевірки у місцях масового скупчення людей у містах — ринках, супермаркетах або зонах відпочинку. Відомі випадки, коли село повністю оточувалося військами Національної гвардії Росії: жителів перевіряли й допитували, усі будинки обшукували, телефони перевіряли на наявність українських SIM-карт.

Обшуки відбуваються навіть після тимчасового виселення населення. Наприклад, у місті Рубіжне Луганської області під приводом розмінування було виселено понад 300 осіб, після чого окупаційні війська провели обшуки у будинках за відсутності мешканців.³⁸

³⁷'Sudytymut' agenta FSB - syna načal'nyka ochorony Viktora Janukovyča, jakyj kuruvav fil'tracijnyj tabir Zaporizij oblasti. Національна поліція України. 2.4.2024, <www.npu.gov.ua/news/sudytymut-ahenta-fsb-syna-nachalnyka-okhorony-viktora-ianukovy-cha-iakyy-kuruvav-filtratsiinyi-tabir-v-zaporizkii-oblasti>.

³⁸U Rubižnomu vorog proviv fil'traciju meškanciv pislja bombarduvannja RF-Centr nacsprotyvu. Ukrinform.ua, 25.3.2025.

Росія вербує чоловіків на окупованих територіях для участі у бойових діях. Рейди також використовуються для виявлення осіб, які намагаються ухилитися від примусової мобілізації до російської армії. Така мобілізація триває щонайменше з осені 2023 року.

Деякі українці, які на початку війни підтримували російське вторгнення і першими отримали російське громадянство, нині у відчаї через те, що їхніх синів мобілізують до лав армії РФ.

Українські правоохоронні органи ідентифікували 67 місць утримання українських громадян, зокрема фільтраційні табори, слідчі ізолятори та виправні колонії – 42 з них розташовані на території Російської Федерації.

Станом на 6 лютого 2024 року Медійна ініціатива з прав людини Норвезького Гельсінського комітету (МППЛ) ідентифікувала 1505 українських цивільних осіб, які утримуються в 51 місці на окупованих територіях України та в 39 місцях на території РФ. Експерти МППЛ припускають, що реальна кількість затриманих може бути в чотири-п'ять разів більшою.⁴⁰

Катування

Систематичне застосування катувань до українських військовополонених і затриманих цивільних осіб є широко розповсюдженим явищем. Один із колишніх українських полонених повідомив, що почув від начальника одного з таборів для військовополонених фразу: *«З хохлами можете робити все, що завгодно! Вони нацисти!»*⁴¹

Перед стратою жертв часто піддають катуванням. Побиття, тортури та згвалтування відбуваються не лише у місцях позбавлення волі, але й у домівках українців. Практику катувань українців зафіксовано в семи регіонах України та Росії. До цього причетні військовослужбовці Збройних сил РФ, Федеральної служби безпеки, Національної гвардії та Федеральної служби виконання покарань (ФСВП). Ці факти підтверджено слідчою комісією ООН.⁴²

Методи катувань різноманітні, але всі вони завдають постраждалим сильного болю та страждань і спричиняють тривалі фізичні й психологічні наслідки.⁴³ Українські військовополонені, наприклад, повідомляли про труднощі з диханням, сном і ходьбою, зламані кістки й зуби, кровотечі, набряки, інфекції та навіть гангрену. Також зафіксовано випадки порушення зору й пошкодження внутрішніх органів.

³⁹Валентина Пустива: Об "явлено підозру кураторам фільтраційного лагера на Запоріжжі". Корреспондент.net, 24.1.2024.

⁴⁰Медійна ініціатива за права людини (МППЛ в Україні), Ганс Тулен про правозахисників та їхні нагороди. Humanrightsdefenders.blog, 1.7.2024.

⁴¹<www.youtube.com/shorts/WsEeFr_I79w>. Хохли - це зневажливий термін, який росіяни використовують для позначення українців.

⁴²Комісія ООН з розслідування ситуації в Україні знайшла додаткові докази поширеної практики катувань з боку російської влади, Організація Об'єднаних Націй в Україні. Ukraine.un.org, 23.9.2024, <<https://ukraine.un.org/en/279437-un-commission-inquiry-ukraine-finds-additional-evidence-com-mon-patterns-torture-russian>>.

⁴³Крім того, вражаючий польовий звіт Станіслава Асєєва: Геллер Вег, Донецьк. Репортаж із в'язниці тортур. Франкфурт-на-Майні, 2023.

У 2023 році організація Human Rights Watch задокументувала випадки катувань у слідчому ізоляторі на вулиці Теплоенергетиків, 3 в окупованому Херсоні.. Згадує один із потерпілих:

Їх було п'ятеро чоловіків. [...] Вони всі були побиті. Одному прострелили ногу. Іншому зламали ребро. Ми чули крики весь день і всю ніч. Люди кричали о третій годині ночі і вночі. [...] Медичної допомоги [...] нікому не надавали"⁴⁴.

Ураження електричним струмом спричиняло різні наслідки залежно від фізичного стану тіла жертви. Важливим фактором була вологість шкіри – в деяких випадках військовополонених катували одразу після душу. На ефективність тортур також впливали сила струму, відстань між точками контакту (наприклад, між пальцями однієї руки або через усе тіло) та джерело струму – електрошокер, акумулятор або динамо-машина.

Серед усіх форм ураження струмом найбільшчим і найжорстокішим вважається вплив на статеві органи. Побиття та ураження струмом застосовуються до всіх військовополонених і затриманих цивільних осіб як в Україні, так і в установах Федеральної служби виконання покарань (ФСВП) Росії.⁴⁵

За свідченнями колишніх українських полонених, співробітники ФСБ видавали накази охоронцям (військовим або працівникам ФСВП) «попрацювати» із затриманим перед допитом. Як правило, це включало побиття, тортури електричним струмом, вирізання на тілі символів цвяхами або іншими гострими предметами — найчастіше літери «Z» (зокрема в колонії №1 Тульської області), ампутацію частин тіла (наприклад, пальців), сточування зубів столярними інструментами або здавлювання частин тіла плоскогубцями. У деяких випадках на ув'язнених спускали службових собак — такі випадки, зокрема, зафіксовані у СІЗО Воронежа.

Імітація розстрілу також є складовою репертуару катувань. Жертву ставили до стіни або змушували ставати на коліна, після чого охоронці цілилися в голову з близької відстані, іноді стріляючи холостими або просто імітуючи постріл.⁴⁶

Ув'язнених утримували в нелюдських умовах. У Росії 23 українців перебували у шестимісній камері, хоча там одночасно утримували 14–16 осіб. В окупованій Оленівці затриманих тримали в камерах розміром 3×4 метри без ліжок – лише з металевим столом і стільцями.⁴⁷

Медична допомога або зовсім не надавалася, або була вкрай обмеженою. Харчування – мізерне, порції – маленькі, в деяких місцях дозволялося їсти лише протягом 2-7 хвилин. Жертви повідомляли про сильне виснаження, стрімке схуднення, вживання черв'яків, мила, паперу та залишків собачого корму. У багатьох установах доступ до душу й туалету був суттєво обмежений; туалетом часто слугувала дірка в підлозі.

⁴⁴Україна: Російський центр тортур у Херсоні. Незаконне утримання під вартою, катування цивільних осіб протягом 8-місячної окупації. Hrw.org, 13.4.2023.

⁴⁵V rosijs'komu poloni: ščo vidbuvajet'sja z ukrayins'kymu vijs'kovymy za stinamy rosijs'kich tjurem. Mipl.org.ua, 23.6.2023.

⁴⁶Україна, Російські тортури (виноска 45).

⁴⁷Kolonija v Olenivci: misce, ščo stalo peklo. Підсумки Донбасу, 9.8.2022.

Зґвалтування та сексуальне насильство були звичайною справою. Деякі співробітники установ Федеральної служби виконання покарань гвалтували чоловіків гумовими кийками.

Обмін населенням

Відповідно до статті 49 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року, забороняється за будь-яких обставин переміщення або депортація осіб, які перебувають під захистом, як індивідуально, так і масово, з окупованої території на територію держави-окупанта або будь-якої іншої держави, незалежно від того, чи є вона окупованою.⁴⁸ Крім того, держава-окупант не має права переміщувати або переселяти будь-яку частину свого цивільного населення на окуповану територію.

Попри те, що Конвенція допускає можливість загальної або часткової евакуації населення з певної території з міркувань безпеки, Росія де-факто здійснює масові депортації українського населення з усіх окупованих територій, зокрема й із глибинних районів. Політика РФ спрямована на депортацію значної кількості дорослого населення та українських дітей до Росії. Викрадення дітей є ознакою злочину геноциду.

Росія примусово вивозить українських громадян із місць їхнього постійного проживання на контрольовану Україною територію (після чого конфіскує їхнє майно), а натомість переселяє громадян РФ на окуповані території.⁵⁰

Точну кількість депортованих оцінити складно. 5 грудня 2022 року Уповноважений Верховної Ради України з прав людини Дмитро Лубінець заявив, що з початку повномасштабного вторгнення близько 2,8 мільйона українців були змушені залишити країну або були примусово переміщені до Росії.⁵¹ Через два тижні Президент України Володимир Зеленський повідомив, що близько двох мільйонів громадян України були депортовані, підкресливши, що встановити точні дані складно.⁵²

За інформацією Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН), понад 2,5 мільйона українських громадян були переміщені до Росії (із застереженням, що ця цифра може бути неточною).⁵³

Незалежно від конкретної кількості переміщених, затриманих або депортованих, демографічні зміни є очевидними в повсякденному житті: відчувається гостра нестача кваліфікованих працівників, особливо лікарів.

⁴⁸Стаття 49 - Депортації, переміщення, евакуації. МКЧХ, <<https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gciv-1949/article-49>>.

⁴⁹Андреас Умланд: Викрадення дітей в Росії. Українські жертви, міжнародна реакція, в: OSTEUEUROPA, 6-7/2024, с. 35-49.

⁵⁰Еліна Бекетова: За лінією фронту: Росія позбавляє українців їхніх домівок. CEPA.org, 19.7.2024.

⁵¹Стало відомо, що кваліфікованих українців під час війни було депортовано до РФ. Glavkom.ua, 5.12.2022.

⁵²Prezydent: rosija deportovala blyz'ko dvoch mil'joniv ukrajinciv, sered nych bagato ditej. Ukrinform.ua, 25.3.2025.

⁵³Za danymy OON, kil'kist' deportovanykh do Rosiji ukrajinciv stanovyť ponad 2,5 mil'jony, ale ci dani mozhut' buty netochnymi. Zmina.info, 19.11.2022.

У травні 2023 року Державна Дума Росії внесла зміни до закону «Про воєнний стан», де-факто легалізуючи депортацію українського населення. Статтю 7 «Заходи в місцевостях, де введено воєнний стан» було доповнено пунктом 12.2, який передбачає: «Примусове і контрольоване переміщення громадян з місцевості, де введено воєнний стан, до місцевості, де воєнний стан не введено». Ця поправка легалізує вже на практиці реалізовану політику.

Указом № 756 від 19 жовтня 2022 року Володимир Путін запровадив воєнний стан на територіях так званих «ДНР» і «ЛНР», а також у Запорізькій та Херсонській областях.⁵⁵

Підготовка до «прийому біженців» у Росії розпочалася щонайменше за тиждень до початку повномасштабного вторгнення. Уже 18 лютого 2022 року Путін наказав міністру з надзвичайних ситуацій виїхати до Ростовської області для організації прийому біженців з Донбасу.⁵⁶ Того ж дня губернатор Ростовської області розпорядився про введення режиму підвищеної готовності, а саме

у зв'язку з ризиком виникнення надзвичайної ситуації, пов'язаної з очікуваним збільшенням прибуття громадян з районів, що межують з Ростовською областю, і необхідністю забезпечення їхньої життєдіяльності в тимчасових притулках і пунктах харчування.

Наступного дня той самий губернатор оголосив надзвичайний стан у регіоні - "у зв'язку зі значним збільшенням прибуття громадян з прилеглих до Ростовської області районів"⁵⁷. 21 лютого 2022 року губернатори Московської та Пензенської областей, які не межують з Україною, видали аналогічні розпорядження про прийом громадян України.

12 березня 2022 року прем'єр-міністр Росії Михайло Мішустін підписав постанову № 349:

Про розподіл громадян Російської Федерації, України, Донецької Народної Республіки, Луганської Народної Республіки та осіб без громадянства, які постійно проживають на територіях України, Донецької Народної Республіки та Луганської Народної Республіки, які вимушено залишили території України, Донецької Народної Республіки та Луганської Народної Республіки і прибули на територію Російської Федерації в екстреному порядку, за суб'єктами Російської Федерації.⁵⁸

⁵⁴Federal'nyj konstitucionnyj zakon o 30.1.2002 N 1-FKZ (red. o 13.12.2024) "O voennom položenii". Konsul'tantPljus.ru, <www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_35227/7d26c4e1754d86f891581f27b402a422efd344e0/>.

⁵⁵Ukaz o vvedenii vnnogo položenija na territorijach DNR, LNR, Zaporozhskoj i Chersonskoj oblastej. Kremlin.ru, 19.10.2022, <www.kremlin.ru/events/president/news/69631>.

⁵⁶Putin poručil vrio glavy MČS vyletet' v Rostovskuju oblast'. Aргументи і факти, 18.2.2022.

⁵⁷Rasporjaženie gubernatora Rostovskoj oblasti ot 18. fevralja 2022 goda № 26 "O vvedenii režima povyšennoj gotovnosti na territorii Rostovskoj oblasti v svjazi s ugrozoi vozniknovenija črezvyša- jnoj situacii, svjazannoju s pribytiem graždan iz prigraničnyh s rostovskoj oblast'ju territorij". Rg.ru, 19.2.2022, <<https://rg.ru/documents/2022/02/19/rostov-rasp26-reg-dok.html>>.

⁵⁸Постанова Уряду РФ від 12.3.2022 N 349 (ред. від 25.09.2024) "Про розмежування за суб'єктами Російської Федерації громадян Російської Федерації, України та осіб без громадянства, які проживають на територіях України та Російської Федерації", vynuždenno pokinuvsich žylje pomeščenija i pribyvšich na territorii sub "ektov Rossijskoj Federacii v ěkstreennom masso- vom porjadke". Konsul'tantPlus, <www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_411374/>.

Постанова російської влади встановила розподіл понад 100 тисяч громадян України між усіма суб'єктами Російської Федерації — за винятком Москви, Санкт-Петербурга та окупованої Автономної Республіки Крим.

За даними української правозахисної організації «Центр прав людини ZMINA», депортовані українці повідомляють, що в Росії у них вилучають документи, які засвідчують українське громадянство.⁵⁹ У таких випадках люди фактично стають заручниками: вони не можуть залишити територію РФ, оскільки консульські установи України на території Росії не працюють. Таким чином, під тиском російських силовиків громадяни України змушені погоджуватися на набуття російського громадянства. Депортацією українців Росія прагне компенсувати внутрішню демографічну кризу.

Особливо страждають від примусового переміщення ув'язнені, які відбували покарання в українських тюрмах. Із початку повномасштабної війни з в'язниць на окупованих територіях Росія депортувала щонайменше 2500 осіб.⁶⁰ У жовтні 2022 року, під час відступу з правого берега Дніпра, цих ув'язнених перевели спочатку до колонії ВК-7 (м. Гола Пристань, Херсонська область), потім до Сімферополя в Криму, а згодом — на територію РФ. Наприкінці 2022 — на початку 2023 року їх розподілили по десяти колоніях у Краснодарському, Волгоградському та Володимирському регіонах.

Окупаційна адміністрація систематично чинить тиск на українців з метою примусу до отримання російського паспорта. Чоловіків, які погоджуються, можуть мобілізувати до так званих штурмових загонів — підрозділів для самогубних атак на українські позиції. Одним із методів шантажу є погроза «втрати» українських документів, що унеможливує виїзд із підконтрольних Росії територій.

Примусове виселення українських громадян розпочалося ще до формальної анексії захоплених територій восени 2022 року. У липні того ж року гауляйтери Херсонської області Володимир Сальдо та Запорізької області Євген Балицький підписали укази, які дозволяли видворення українців за «екстремістську діяльність».⁶² Синхронність підписання вказує на централізований наказ із Москви.⁶³ Після анексії окупованих територій Володимир Путін легалізував цей тип депортацій указом від 27 квітня 2023 року.⁶⁴

Накази про депортацію можуть поширюватися не лише на осіб, які активно виступають проти окупаційної влади, але й на тих, хто просто має іншу думку.

⁵⁹Za danymi OON, Kil'kist' deportovanykh do Rosiji ukrajinciv stanovyť ponad 2,5 mil'jony, ale ci dani možut' byty netočnymy. Zmina.info, 19.11.2022.

⁶⁰V Rossiju vyvezli okolo 2,5 tysjač zaključennykh s okkupirovannykh territorij. Pravda.com.ua, 6.4.2023.

⁶¹Росія посилює примусову мобілізацію на тимчасово окупованих територіях України - Штаб національного спротиву. Українська правда, 10.02.2025. - Росія почала призивати українців з окупованих територій. Newsweek, 20.11.2024.

⁶²V Rossiju vyvezli okolo 2,5 tysjač zaključennykh s okkupirovannykh territorij. Pravda.com.ua, 6.4.2023.

⁶³Kollaborant Balickij rasskazal o massovoj deportacii ukraincev. Tsn.ua, 23.2.2024.

⁶⁴Ukaz Prezidenta Rossijskoj Federacii ot 27.4.2023 № 307 "O osobennostjach pravovogo položenija otdel'nykh kategorij inostrannykh graždan i lic bez graždanstva v Rossijskoj Federacii". Офіційне опублікування нормативно-правових актів, 2.7.4.2023, <<http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202304270013>>.

У звіті Міністерства оборони Великої Британії від 11 березня 2024 року йдеться: *«Існує реальна ймовірність, що кожен, хто не має російського паспорта на тимчасово окупованих територіях після 1 липня 2024 року, буде або депортований, або заарештований»*.⁶⁵

Депортація також використовується як засіб конфіскації майна українських громадян. Згідно з російським законодавством, власник має бути присутнім під час нової реєстрації нерухомості. Якщо в'їзд на окуповану територію йому заборонено, майно підлягає так званій «націоналізації» — фактичній конфіскації окупаційною владою.

Депортація дітей

Депортація українських дітей до Російської Федерації стала підставою для видачі Міжнародним кримінальним судом міжнародного ордеру на арешт Володимира Путіна та Уповноваженої з прав дитини Марії Львової-Белової. Відповідно до статті 78 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, евакуація дітей з окупованих територій до іноземної держави заборонена.⁶⁶

повідомила, що станом на 1 вересня 2023 року понад **744 000 українських дітей** були незаконно переміщені до Російської Федерації.⁶⁸

Росія не надає жодної офіційної інформації про викрадених дітей. Станом на 15 березня 2024 року підтверджено такі дані щодо насильства над українськими дітьми: 535 убитих, 1257 поранених, 2088 зниклих безвісти, 13 жертв сексуального насильства, 19 546 депортованих або примусово переміщених. Лише 388 дітей повернено в Україну.

Перша хвиля депортацій розпочалася ще до повномасштабного вторгнення: 18 лютого 2022 року було зафіксовано вивезення дітей із шкіл-інтернатів так званих «ДНР» та «ЛНР» до Ростовської області Російської Федерації.

Російську практику можна визначити як системне викрадення з метою повної асиміляції. Викрадених дітей змушують приймати російське громадянство. Після анексії українських територій Росія закріпила правову основу для такої політики. Згідно з частинами 7 та 10 статті 5 так званих «конституційних законів» про приєднання «ДНР», «ЛНР», Запорізької та Херсонської областей, Росія узаконила примусове набуття російського громадянства **дітьми до 14 років**.⁶⁹ Це створило «правове» підґрунтя для позбавлення українського громадянства та автоматичної «натуралізації» українських дітей, що є серйозним порушенням міжнародного гуманітарного права.

⁶⁵<<https://twitter.com/DefenceHQ/status/1767115760466313671>>.

⁶⁶Dodatkovy protokol do Ženev'skych konvencij vid 12 serpnja 1949 roku, ščo stosujetsja zachystu žertv mižnarodnych zbrojnych konfliktiv (Protokol I), vid 8 červnja 1977 roku. Verhovna Rada Ukraїni, 8.12.2005, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text>. - Umland, Russlands Kinderraub (виноска 50).

⁶⁷Дії Росії проти українських дітей порушують КПП - Уповноважений Дар'я Герасимчук. Mediacenter.org.ua, 30.5.2023.

⁶⁸Predstavnyky Ofisu Presydenyta u mežach prezentaciji projektu Bring Kids Back UA pozpovyly nimec'kym parlamentarjam pro Vykradených Rosijeju ukrajins'kych ditej. President.gov.ua, 8.9.2023, <<https://president.gov.ua/news/predstavniki-ofisu-prezidenta-u-mezhah-prezentaciyi-projektu-85469>>.

⁶⁹Podpisan Federal'nyj konstitucionnyj zakon o prinjatii s Rossijskuju Federaciju Chersonskoj oblasti i obrazovanii v sostave RF novogo sub "ekta - Chersonskoj oblasti. Президент Росії, Документи, 5.10.2022, <<http://kremlin.ru/acts/news/69516>>.

За даними української правозахисної організації «Регіональний центр прав людини», щонайменше **386 дітей** з окупованих територій були незаконно усиновлені російськими сім'ями з кінця 2022 року.⁷⁰ Рушієм цієї політики є Уповноважена з прав дитини Марія Львова-Белова, яка сама незаконно усиновила хлопчика з Маріуполя, попри наявність в нього офіційних опікунів в Україні.

Як зазначає правозахисниця Катерина Рашевська, політика усиновлення українських дітей у Росії – це інструмент пропаганди, покликаний створити враження, що українські діти в Росії перебувають у безпеці, а також заохотити російські родини до усиновлення дітей з окупованих територій.

У травні 2023 року колишня віцепрем'єрка України, а на той момент міністр з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій Ірина Верещук повідомила, що російська влада **змінює ідентифікаційні дані дітей** – прізвища, імена, дати народження.⁷¹ Це суттєво ускладнює їх пошук міжнародними правоохоронними органами або країнами-усиновлювачами та фактично унеможлиблює в подальшому ідентифікацію цих дітей як українців.

З літа 2022 року Росія почала депортувати українських дітей до окупованого Криму та різних регіонів Російської Федерації — до дитячих таборів і закладів відпочинку. Через бойові дії та погіршення гуманітарної ситуації на окупованих територіях деякі батьки дали згоду на тимчасове переселення дітей, припускаючи, що це рішення — тимчасове.

Згодом географія місць утримання розширилась. У лютому 2024 року до участі в цих зусиллях приєдналась Білорусь. Метою перебування дітей у таборах є "перепрограмування" їхньої свідомості. Після «літніх таборів» у Росії дітям забороняють повертатися до Запорізької та Херсонської областей, навіть якщо їхні родини чекають на повернення. Навчання здійснюється виключно за російськими програмами. Після закінчення терміну перебування в таборах адміністрації часто відмовляються повертати дітей, посилаючись на «небезпечну ситуацію» на окупованих або вже звільнених територіях.⁷²

У 2022 році керівник дитячого табору в окупованому Криму **відмовився повертати дітей** до звільненого Херсона, заявивши, що діти тепер є «громадянами Росії». Дітям, які дотримувалися проукраїнських поглядів або спілкувалися українською мовою, прямо говорили, що вони не зможуть повернутися. У деяких випадках їм повідомляли, що їхні батьки нібито відмовилися від них і не чекають на їхнє повернення.⁷³

⁷⁰Rossijane nezakonno usynovili po men'shej mere 386 ukraïnskikh detej: kak proischoдит genocid i kto ego vozglavljaet. Zmina.info, 7.12.2022.

⁷¹VRF menjaju imena i daty roždenija vyvezennym iz Ukrainy detjam - Vereščuk. Corre spondet.net, 31.5.2023.

⁷²Тижні перетворюються на місяці, коли діти застрягають у таборах у Криму. The Guardian, 27.12.2022.

⁷³Rosija gotuje vykradených ukraïnsk'kykh ditej dlja svojich podal'sykh vojen - sluchannja u Kongreci SŠA. Голос Америки, 1.2.2024.

Перевиховання

Окупаційні війська системно «промивають мізки» українським дітям, щоб стерти їхню національну ідентичність. Усі шкільні предмети викладаються виключно російською мовою. Такі дисципліни, як історія, суспільствознавство, література й географія, використовуються для поширення пропаганди щодо російського вторгнення в Україну, української етнічності та українських політичних інститутів.

До навчальних програм включено вивчення статей, промов та інтерв'ю Володимира Путіна. З вересня 2022 року у позакласній роботі з'явилася тема «Розмови про важливе» - форма пропагандистського «громадянського виховання», відома в Росії.⁷⁴ Наприкінці 2023, на початку 2024 року додалися теми «Крим і Севастополь: 10 років у рідному порту», «Союзники Росії», «Герої нашого часу» (учасники "Спеціальної військової операції") та «День спецпризначення». Культурна програма включає виступи прокремлівських артистів, пропагандистів, політиків, ветеранів війни та членів військових організацій з Росії та Білорусі. Учнів також возять на екскурсії до об'єктів, що мають «патріотичне значення».⁷⁵

Загальне гасло освітньої політики: «Ви — майбутні захисники нашої Батьківщини, Росії!». Індоктринація включає військову підготовку учнів середніх шкіл віком від 14 років за участю колишніх учасників «спецоперації», які поширюють ненависть до українців. На окупованих територіях створюються осередки Юнармії (Молодіжної армії), а дітей і підлітків віком від 8 до 18 років залучають до військових програм підрозділів Збройних сил РФ.⁷⁶ У 2023 році близько 100 юнармійців з російських регіонів були мобілізовані до армії та відправлені на фронт.

У липні 2022 року в Росії, включно з окупованими територіями, було створено нову молодіжну організацію «Рух перших» - аналог радянської піонерської організації. Її метою називається «формування світогляду дітей на основі традиційних російських духовних і моральних цінностей».⁷⁷ 1 вересня 2023 року в усіх школах Росії та на окупованих територіях України запровадили новий підручник з новітньої історії. Розділи, присвячені періоду від 1970-х років, були повністю переписані, а також додано окрему частину про так звану «спецоперацію». Підручник виправдовує війну проти України й містить відверто пропагандистські меседжі, сповнені мови ворожнечі.⁷⁸ Однією з професійних груп, на яку окупаційна адміністрація покладає особливі сподівання щодо поширення ідеології, є вчителі.⁷⁹

⁷⁴Заміна книг, мілітаризація та "розмови про важливі речі". Як Росія змінює ідентичності українських дітей в умовах окупації. Svidomi.in.ua, 4.7.2024.

⁷⁵В Крыму детский лагерь объявил о возвращении дома в Херсоне. Крим.реалії, 29.12.2022.

⁷⁶Як огляд: <[https://ru.wikipedia.org/wiki/ Юнармія](https://ru.wikipedia.org/wiki/Юнармія)>. - Дар'я Таланова: "З ранців капас кров. Виховання патріотизму в російських школах, в: OSTEUROPA, 12/2022, с. 115-126.

⁷⁷Rosija na TOT zalucyla ponad 100 tys. ditej do propagandyst'kich organizacij, - gromads'ki aktyvisty. Espresso.tv, 26.3.2024.

⁷⁸Віталій Портников. Підручник аморальності. Крим.реалії, 10.8.2023. - Тетяна Котельникова: Росія індоктринує школярів по всій окупованій Україні. Ukraine Alert, 17.10.2024.

⁷⁹Шкільний вчитель: Робота з високим рівнем ризику в умовах російської окупації. Amnesty International, Публічна заява, 4.10.2024, <www.amnesty.org/en/wp-content/uploads/2024/10/Public-statement-Teachers-Ukraine-1.pdf>.

Демографічна політика

Кількість громадян Російської Федерації на окупованих територіях зростає. Заселення цих територій росіянами знижує потенціал для спротиву. Росія активно стимулює переселення власного населення, обіцяючи вищі доходи, кар'єрні перспективи та пільгові кредити на житло.

Більшість нових вакансій стосується відбудови зруйнованих міст. У серпні 2023 року виконувач обов'язків прем'єр-міністра Марат Хуснуллін запустив трирічну програму відновлення окупованих територій.⁸⁰ У період з 2023 по 2025 рік планується відновлення культурних об'єктів, а також приблизно 2500 квартир і муніципальних будівель.

У своєму звіті про регіональну економіку, опублікованому в серпні 2023 року, Центральний банк РФ повідомив про зростання внутрішньої трудової міграції, особливо в будівництві, сільському господарстві та транспорті. Мігранти прибувають переважно з Центрального федерального округу, Сибіру та півдня Росії.⁸¹ Одним зі стимулів є вища заробітна плата, ніж у місцевого населення: наприклад, будівельник у так званій «ДНР» отримує близько 40 000 рублів, тоді як переселенці в Маріуполі – близько 100 000 рублів.⁸²

Кожен, хто оселяється на окупованих територіях, має право на пільгові умови іпотечного кредитування.⁸³ Водночас місцеві жителі часто не можуть підтвердити свою кредитоспроможність через відсутність доступу до українських банківських систем.⁸⁴ Численні новоприбулі – як військові, так і цивільні – займають прибуткові посади в окупаційній адміністрації, тоді як місцеві колаборанти часто втрачають свої позиції.

Видача російських паспортів громадянам України (так звана «паспортизація») є інструментом окупаційної політики з 2014 року.⁸⁵ Особи без російського громадянства позбавлені доступу до базових прав і послуг, зокрема охорони здоров'я. Щоб отримувати зарплату чи пенсію, людина повинна мати російський паспорт.

Оскільки українські банки не мають змоги працювати на окупованих територіях, а пенсіонери формально зберігають право на українські виплати, виникла неофіційна мережа обмінників, де гривні конвертують у рублі.⁸⁶ Відповідно до указу президента РФ від квітня 2023 року, з грудня 2024 року всі мешканці без російського паспорта вважатимуться іноземцями, що відкриває можливість для переслідування та депортацій. Без паспорта РФ перебування на окупованих територіях стає практично неможливим.⁸⁷ Після набуття громадянства РФ чоловіки автоматично підпадають під призов до російської армії.

⁸⁰ Za 3 goda region-šefy vosstanovjat porjadka 8400 ob "ektov v novych regionach. Новини gtrklnr.ru, 3.8.2023.

⁸¹ Документ "Регіональна економіка: коментарі СП "Банк Росії", cbr.ru. 12.3.2025.

⁸² Ročetu v novye region edut na zarabotki. Ведомости, 13.9.2023.

⁸³ Еліна Бекетова: За лінією фронту: Етнічна чистка за допомогою кредитів на житло. Російські банки пропонують дешеві іпотечні кредити на житло на окупованих територіях, оскільки окупанти прагнуть колонізувати Україну та витіснити місцевих жителів. Центр аналізу європейської політики, 23.1.2025.

⁸⁴ Donosy, repressii, zameščenie naselenija. Čto proisходит na territorijach Ukrainy, uže dva goda okkupirovannyh Rossiej. Currenttime.tv, 26.2.2024.

⁸⁵ Дітер Госвінкель: Паспорт як зброя - російська політика "паспортизації". WZB 13.4.2022. - Фабіан Буркхардт: Російська паспортизація Донбасу: Від обмеженого до повного громадянства? Russia Analyses, 414/2022.

⁸⁶ Катерина Панасюк: Примус і контроль: Життя під російською окупацією. Центр аналізу європейської політики, 6.3.2024.

⁸⁷ Петров: Росія на окупованих територіях (виноски 2).

Експропріації та великі будівельні проєкти

Експропріації стали системною практикою окупаційної політики, особливо з 2024–2025 року. Їхньою метою є заохочення прийняття російського громадянства та сприяння переселенню громадян РФ на окуповані території.

Ще у вересні 2014 року так звана «Донецька Народна Республіка» підважила принцип недоторканності приватної власності, ухваливши «закон» про введення «тимчасових державних адміністрацій» на підприємствах і в установах.⁸⁸ Введення «тимчасової адміністрації» докорінно змінило правила ведення бізнесу: відтепер неважливо, як зареєстрована компанія, а важливо лише те, хто контролює її ресурси та фінансові потоки.

Коли фермери залишають окуповані території, їхнє майно часто розграбовується. Те саме стосується підприємств – їх захоплюють як росіяни, так і місцеві колаборанти. Права власності більше не захищені, а спроби звернутися до суду за російським законодавством виявляються безрезультатними. Через це бізнес уникає довгострокових інвестицій.⁸⁹

Сотні тисяч українців були змушені залишити свої будинки, квартири, підприємства, сади й поля. Росія оперативного перерозподілила привабливе або неушкоджене майно між своїми громадянами. Покинуті майстерні, магазини й кафе були передані новим операторам, лояльним до окупаційної адміністрації. Військовослужбовці, чиновники та будівельники поселялися у звільнені квартири. У таких містах, як Маріуполь, Мелітополь та Енергодар, зафіксовано, що цілі сім'ї переселилися з Росії у повністю мебльовані українські квартири.⁹⁰

На окупованих територіях право на приватну власність залежить від наявності російського громадянства та особистої присутності в об'єкті нерухомості або компанії в момент її перереєстрації. Якщо власник перебуває за межами Росії понад шість місяців і не сплачує комунальні послуги, нерухомість може бути визнана безхазайною, навіть якщо це українські території. Будь-хто може повідомити про таку «порожню» квартиру, і вона буде внесена до списків на сайтах типу «Донецької міської ради» - доступних для експропріації або незаконної передачі.

⁸⁸Postanovlenie Soveta Ministrov DNR № 35-8 ot 26.9.2014 g. O porjadke vvedenija vremen- nych gosudarstvennyh administracij na predprijatijach i v učeždenijach. Npa.dnronline.su, 25.4.2015.

⁸⁹Анатолій В. Коструба: Націоналізація нерухомого майна на тимчасово окупованих територіях України: деякі правові аспекти захисту цивільного права. Kieler Ostrechts- Notizen, 2/2014-1/2015, с. 22-28.

⁹⁰Анн-Доріт Бой: Росія рухається до експропріації будинків в окупованих регіонах. Spiegel international, 7.5.2024.

Російська влада забирає квартири та іншу нерухомість, включаючи садові ділянки, за рішенням суду.⁹¹ Меблі та майно можуть вважатися "безхазяйними", включно з документами, фотографіями та особистими речами, якщо саме житло позначене як "безхазяйне".

Власники українських паспортів не мають жодних прав. Жодне агентство нерухомості на окупованих територіях не працює з майном «іноземних громадян». Якщо квартира не зареєстрована в російському реєстрі нерухомості, її не можна продати, а без російського паспорта власник не може перереєструватися. Те саме стосується, наприклад, компаній, багато з яких після 2014 року були лише тимчасово зареєстровані в "ДНР". Після анексії українських територій Росією перереєструвати компанії за російськими правилами неможливо через українське громадянство власників. Ринок на окупованих територіях перевантажений майном, яке неможливо продати, а власники не мають доступу до свого майна. Приблизно з 2018 року неможливо продати квартиру в "ДНР", не зареєструвавши її в самопроголошених республіках. Тепер неможливо продати, заповісти або подарувати квартиру без перереєстрації з реєстрів "ДНР" на російські реєстри. Якщо в 2018 році в Донецьку ще можна було продати квартиру на відстані, наприклад, з Києва, перереєструвавши її в земельному кадастрі "ДНР" і сплативши послуги посередників, то тепер, згідно з російським законодавством, громадяни України, які виїхали з окупованих територій, в тому числі жителі Маріуполя, Волновахи і Донецька, позбавлені всіх прав власності.

Великі інфраструктурні будівельні проекти, особливо в Маріуполі, ілюструють наміри Росії залишитися на окупованих територіях назавжди. Уздовж сухопутного коридору від Ростова-на-Дону до Маріуполя і далі до Криму будується нова федеральна автомагістраль. Модернізуються деякі місцеві автошляхи до кордону з Росією як альтернатива Кримському мосту. Швидкими темпами просувається будівництво великої залізничної лінії в південноукраїнському степу вздовж узбережжя Азовського моря до Криму. На додаток до військової логістики, залізниця перевозить вантажі до торгового порту Маріуполя, які експортуються до Росії, особливо зерно з окупованих територій.

Для цих будівельних проектів були відновлені старі бетонні та асфальтні заводи в Єнакієвому, Маріуполі та Волновасі, а також побудовані нові. У сильно зруйнованому прифронтовому районі Волновахи відновили роботу кар'єри з видобутку гравію. Для їхньої роботи потрібні вибухові роботи, які у прифронтовій зоні заборонені з 2014 року.⁹² Вже у 2022 році китайські компанії почали інвестувати у великі будівельні проекти на окупованих територіях.⁽⁹³⁾

⁹¹Типовой порядок. Vyjavlennija, učeta i prinjatija v municipal'nuju sobstvennost' beschozjanyh nedvizimych veščej i vymoročnogo imuščestva. Gispna-dnr.ru, 27.2.2023.

⁹²<<https://t.me/andriyshTime/28491>>.

⁹³Андрій Діхтяренко: Китайські компанії допомагають Росії вести "Велике будівництво" на окупованій Донеччині. Український фронт, 16.2.2025.

"Нормалізація"

Логістично окуповані території відрізані від України, але ще не повністю інтегровані в російську транспортну мережу. З 2014 року на окупованих територіях не функціонує жодного аеропорту - ні в Донецьку, ні в Луганську. Аеропорти в Бердянську, Мелітополі та Новій Каховці ніколи не існували. Прямого залізничного сполучення також поки що бракує. Залізниця Ясинувата-Санкт-Петербург так і не була введена в експлуатацію.⁹⁴ Окуповані території, однак, з'єднані з Росією десятком поїздів, найважливіші з яких курсують з Ясинуватою до Луганська, а два поїзди - до російського кордону. Однак навіть після анексії кордон потрібно перетинати пішки. Потім можна сісти на потяг до Ростова-на-Дону.

З часом у міста, де вже не ведуться бойові дії, повертається певний ступінь нормального життя: люди продають овочі, знову працюють автомайстерні та кафе, м'ясо доступне, як і в довоєнний період. Місцеві жителі заробляють гроші, перепродуючи все, що купують по один бік кордону, в Ростові-на-Дону чи Таганрозі, або на оптових ринках на окупованих територіях. Кордон легко перетнути, Ростов-на-Дону і Таганрог знаходяться поруч, а продукти там дешевші. Фармацевтична продукція - теж бізнес. Найприбутковішою є транспортна галузь. На окупованих територіях попит підживлюється потребами російської армії. Багато солдатів і службовців окупаційних адміністрацій, які отримують високу за місцевими мірками зарплату, підвищують ціни. Нові угоди, такі як будівництво автомагістралі для російських військ, приносять дохід. Вчителі та лікарі, які працюють поблизу лінії фронту, отримують додаткову винагороду.

Існує розрив між територіями, окупованими в 2014 році, і територіями, знову окупованими в 2022 році. У Макіївці, в "старій" зоні окупації, нормальною вважається зарплата вчителя в 20 000 рублів. Зарплати вчителів досягають максимум 30 000 рублів і тоді вважаються нормальними. У нещодавно окупованому Володарську, наприклад, вчителі заробляли 80 000 рублів у перший рік окупації. Вчителі з дипломами з російської мови на нещодавно окупованих територіях є рідкістю, в той час як у Донецьку вчителів зі спеціалізацією з російської мови багато. Українські вчителі повинні стати російськими вчителями.

Рух опору

Навіть якщо умови життя в окупації змушують пристосовуватися, росіяни не змогли повністю зламати непокору, невідкорення та опір.⁹⁵ Українські військові отримують новини про пересування російських військових. Інформація про репресії передається українським правозахисним організаціям та журналістам. Непокоря також виражається у відмові платити податки або приймати російський паспорт.

⁹⁴У DNR запустят поезда в Москву и Санкт-Петербург. Комсомольская правда, 7.10.2019.

⁹⁵Про концепцію неслужіння Іріс Дарманн: Undienlichkeit. Історія насильства та політична філософія. Берлін 2020.

За даними Міністерства освіти України, у листопаді 2024 року 44 171 школяр на окупованих територіях здобував освіту онлайн за українською навчальною програмою. Ці діти ризикують бути викритими та покараними в будь-який момент; у дописах беруть участь, зокрема, православні священники⁽⁹⁶⁾.

Мирні протести відбулися в березні та квітні 2022 року, але потім були придушені. На зміну їм прийшла партизанська війна, в основному організована партизанами "Жовтої стрічки".⁹⁷ До військового опору також належать "Легіон свободи Росії" і "Російський добровольчий корпус", які вербують дезертирів з російських військ і здійснюють диверсії на окупованих територіях, а також у Росії, зокрема в прикордонних районах Белгородської та Курської областей, особливо у 2023 і 2024 роках у співпраці з українською СБУ. Командиром "Російського добровольчого корпусу" є російський правий екстреміст і засновник "Білого рекса" Денис Капустін, який приїхав до Німеччини на початку 2000-х років як біженець за єврейською квотою.⁽⁹⁸⁾

Українські партизани або спецпризначенці регулярно нападають на колабораціоністів в окупаційній адміністрації, російських поліцейських і солдатів, а також проросійських військових блогерів. Вбивства колаборантів і окупантів, пошкодження російських транспортних засобів і порушення роботи підконтрольної Росії інфраструктури та паливних складів є звичним явищем і сьогодні.⁹⁹ Особливо відомий кримськотатарський рух "Атеш" (Атеш - вогонь), заснований у вересні 2022 року, члени якого здійснювали напади переважно в Криму та Новій Каховці, а також на Транссибірській магістралі в Єкатеринбурзі.¹⁰⁰ Введення в експлуатацію залізничної лінії, що з'єднує Крим з Ростовом-на-Дону вздовж Азовського моря, доводилося кілька разів відкладати через те, що українські партизани порушували рух поїздів на окупованих територіях.

Опір збільшує витрати окупантів на самозахист, вчить високопоставлених колабораціоністів страху, сприяє захопленню цілей для українських військових і неодноразово заважає окупантам поповнювати свої ряди. Він заперечує російський визвольний наратив і документує, що, незважаючи на адаптацію, необхідну для виживання, все ще існують можливості проявити твердість духу. Окупація, колаборація та опір стають частиною колективної пам'яті українців, як і безпосередній досвід насильства на фронті та в громадах під обстрілами. Кожен, хто очікує, що Україна стане "землею для миру", повинен назвати ціну: мир терору і примусове навернення до путінської російськості.

Теги:

Окупація, анексовані території, диктований мир, русифікація

⁹⁶Олександр Пашковер: Коли освіта пов'язана з ризиком для життя: як 44 000 молодих українців на окупованих територіях таємно здобувають українську освіту. Мережа транскордонної журналістики, Інформаційний бюлетень "Що з Україною", 19.12.2024.

⁹⁷Юрас Карманау, Ганна Архірова: Партизани з жовтими стрічками очолюють зусилля українського опору. As-sociated Press 9.8.2022, Київ, <<https://web.archive.org/web/20221013140451/https://www.csmonitor.com/World/Europe/2022/0809/Yellow-Ribbon-guerrillas-lead-Ukraine-s-resistance-effort>>.

⁹⁸<https://de.wikipedia.org/wiki/Russisches_Freiwilligenkorps>.

⁹⁹<https://en.wikipedia.org/wiki/Ukrainian_resistance_in_Russian-occupied_Ukraine>.

¹⁰⁰Телеграм-канал Атеша: <https://t.me/atesh_ua/116>.

osteuropa

НЕПРИКОСНОВЕННЫЙ ЗАПАС

Kluften der Erinnerung

Rußland und Deutschland 60 Jahre nach dem Krieg

Новини з бек-листа: <<https://zeitschrift-osteuropa.de/hefte/2005/4-6/>>